

„MOȘOAICELE” DE POIANA – DELENI, JUDEȚUL IAȘI. TRECUT ȘI PREZENT

Ovidiu FOCȘA

Patrimoniul Muzeului Etnografic al Moldovei din Iași conservă o valoroasă colecție de ceramică populară ce datează din secolele al XIX-lea și al XX-lea. Rezultat al cercetărilor și campaniilor de teren întreprinse de specialiștii muzeului de la înființarea lui și până în prezent, colecția de ceramică, reprezentativă de altfel pentru întreaga Moldovă, grupează pe lângă vasele de factură utilitară, ce formau în mare parte vesela gospodăriilor țărănești, o categorie aparte de vase cu un pronunțat caracter ritual-ceremonial, vase numite în popor *moșoaițe* sau *moșănțe*, legătura lor cu sărbătorile *Moșilor* fiind mai mult decât evidentă. Sărbătorile calendaristice închinatelor cinstirii morților erau momente așteptate de toată suflarea satului tradițional, acestea precedând de obicei cele mai importante sărbători ale calendarului popular. *Moșii* erau considerați „un sacrificiu (jertfă) pentru sufletele repauzaților moși-strămoși, adică pentru așa-numitele spirite familiare, și numirea de Moși sau pomana morților este, de asemenea, și identic înțeles”¹.

Având în vedere specificul ei, ceramica de acest gen, încărcată cu valoare de simbol, o regăsim cu precădere în cadrul secvențelor de ritual funebru, cu consecințe directe asupra defunctului și a rudelor sale, pomenirea morților prilejuind realizarea unei legături strânse între membrii grupului rămas în viață și a celui trecut în lumea de dincolo. Acest ritual ce mobiliza întreaga suflare a comunității avea drept scop reînnoirea pentru membrii unui grup rămas în viață a lanțului rupt prin dispariția unuia dintre elementele sale², crezându-se cu tărie că cei trecuți în lumea de dincolo, prin forța lor de a patrona ciclurile naturii, influențau și bunul mers al lucrurilor. Astfel, oala de lut ajunge să intermedieze dialogul hotarului dintre lumi, respectiv, din lumea celor cu dor în cea fără de dor.

¹ Simion Florea Marian, *Înmormântarea la români*. Studiu etnografic, București, Editura Saeculum I. O., 2000, p. 275.

² Arnold Van Gennep, *Riturile de trecere*, Iași, Editura Polirom, 1996, p. 146.

Lucrate după vechi tehnici de prelucrare, vasele de *Moși* sau *moșancele* erau atent pregătite, ele aflându-se în centrul ritualului de pomenire. La *Moși* se dau de pomană câni sau oale de lut pline cu apă, cu vin sau țuică, străchini cu sarmale, plăcinte colaci și lumânări, practici ce își au sorginea în cultul strămoșilor³. Din acest motiv, ele erau frumos ornamentate, procedeul artistic de pictare cu var alb fiind întâlnit atât în cazul olăriei negre, cât și a celei roșii nesmălțuite cu specific ritual-ceremonial. Produsă de-a lungul timpului în mai multe zone ale Moldovei (Poiana – Deleni, județul Iași, Iezărel, Poiana Alexa, Zgura – Vaslui și Irești – Vrancea), ceramica de acest fel era arsă în cuptoare speciale numite local *hornuri*, realizări deosebite fiind obținute de olarii din Poiana – Deleni, a căror măiestrie artistică se reflectă în privința păstrării proporțiilor echilibrate ale formei vaselor, cât și asupra desăvârșitei armonii a compoziției ornamentale.

De-a lungul vremii, olarii de aici au păstrat nealterate elementele de continuitate ale practicării acestui vechi meșteșug, reflectate în mod deosebit de acest tip de ceramică, de factură dacică. Astfel, forma, precum și modalitatea de ornamentare a oalelor, realizată prin incizare și șlefuire cu piatra, dar și prin pictare cu paiul, trestia ori cornul, înmuiate în var, recomandă aceste vase ca pe unele dintre cele mai vechi mărturii ale culturii și civilizației noastre populare. Datorită importanței acestui tip de ceramică, care se constituie într-un adevărat document istoric privind originea practicării olăriei negre pe teritoriul românesc, ceramica de Poiana – Deleni a fost adesea în atenția specialiștilor, reprezentând un adevărat reper pentru ceramica populară tradițională moldovenească.

Aflat în apropierea Hârlăului, el însuși o veche vatră istorică, satul Poiana din comuna Deleni este o așezare pitorească cu căsuțe bătrânești de mici dimensiuni, având, multe dintre ele, cuptor și plită de vară, cu multă zidărie de piatră brută, semn că aici locuiesc oameni vrednici și pricepuți. Datorită așezării într-o zonă deluroasă numită *Dealul Mare – Hârlău*, localnicii s-au confruntat dintotdeauna cu lipsa pământului arabil, astfel că pentru a-și duce existența au deprins a practica o serie de meșteșuguri tradiționale, olăritul și pietrăritul fiind printre cele mai cunoscute. În acest sens, mărturie stau temelile de piatră ale majorității caselor, precum și alte elemente de arhitectură (stâlpi de pridvor și de poartă, colaci de fântână ciopliti), la care se adaugă pietrele de mori și râșniță întâlnite în majoritatea

³ Ion H. Ciubotaru, *Folclorul obiceiurilor familiale din Moldova (Marea trecere)*, în „Caietele Arhivei de Folclor”, VII, Iași, 1986, p. LIV.

gospodăriilor. Alături de piatrărit, olăritul a jucat un rol important în comunitatea locală, începuturile lui datând, se pare, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, când documentele vremii menționează prezența aici a doi olari⁴. Ajungând spre zilele noastre, trebuie spus că centrul de ceramică Poiana – Deleni a cunoscut o evoluție fluctuantă, similară altor comunități de olari, bazată pe dezvoltarea susținută a meșteșugului în perioada anilor 1960-1980, urmată apoi de o degradare continuă, ajungând astăzi în pragul dispariției. Astfel, în urmă cu 30-40 de ani aici erau aproximativ 15 olari, printre care îl regăsim și pe regretatul Toader (Teodor) Nica, sufletul acestui centru, precum și pe Andrei Gheorghe, cel care, timid, mai încearcă și în prezent să păstreze tradiția oalelor negre de Poiana, alături de care, un rol importat l-au avut și olarii din familiile Botezatu, Perju, Țibuleac, Ciubotaru, Chelaru și Ursu⁵. Numărul mare al meșterilor și diversitatea tipurilor de vase au impus localitatea Poiana – Deleni ca un reper important pe harta centrelor de ceramică neagră din Moldova, alături de Marginea – Suceava, Solonț, Băhnașeni, Frumoasa – Bacău), Vulpășești – Neamț) și Irești – Vrancea), contribuind la creșterea importanței pe care acest meșteșug l-a avut în regiune.

Dincolo de specificul ceramicii de Poiana, recunoscută în special pentru aspectul utilitar al vaselor („ladoșe” – oale pentru lapte, având „contururi rotunjite, gât înalt, toartă și pocriș”⁶, *oalele pentru fiert sarmale*, de formă globulară, *chiupuri* pentru umplut borș, precum și *ulcioare* cu gât strâmt), acest centru de ceramică rămâne cunoscut mai ales pentru vasele de Moși. Prin forma, conținutul și destinația lor, ele înglobează semnificații profunde, ce le imprimă o notă originală. Lucrate cu îndemânare și pricepere, acestea formează, împreună cu alimentele ce le însoțesc, adevărate ofrande aduse de cei în viață, ca semn al împlinirii, al cinstei și curățeniei, al respectului pe care îl arată față de moșii și strămoșii ocrotitori ai spiței de neam. În satul arhaic românesc exista credința că pomana, jertfa, ca elemente componente ale unui complex de practici și ritualuri ce aveau menirea de a asigura defunctului călătoria spre lumea de dincolo, sunt mai bine primite dacă, alături de formulele de consacrare ale ceremonialului, *erau însoțite și de prezența vasului de lut prelucrat și ars*, ca un substitut ritual al omului,

⁴ Victoria Semendeaev, *Contribuții la cunoașterea centrului de ceramică neagră Poiana, comuna Deleni – Iași*, în „Cercetări istorice”, vol. XI, Iași, p. 65.

⁵ Victoria Semendeaev, Voica Maria Pușcașu, *Centre producătoare de olărie din Moldova (secolele XVIII-XX)*, Iași, 1996, p. 22.

⁶ Maria Agapi, *Ceramica neagră [de] Poiana – Deleni*, Iași, Editura Pim, 2002, p. 70.

considerându-se că toate vor ajunge pe cealaltă lume în folosința decedatului. Cu rădăcini în cultul morților, actul oferirii pomenii capătă, în cultura tradițională, dimensiuni și semnificații cu totul speciale, conferind o notă particularizatoare spiritualității românești⁷.

Principalele momente de peste an în care avea loc această comunicare ritualizată cu cei dispăruți erau zilele speciale de pomenire a morților din calendarul popular, cunoscute sub numele generic de *zile ale Moșilor*, când aveau loc slujbe și pomeniri pentru defuncți. În mentalul colectiv al societății tradiționale, *Moșii* sunt receptați ca un fel de dublare a sărbătorilor celor vii, sărbători care aveau loc, de obicei, cu o zi înainte de sărbătoarea propriu-zisă. Cu apelativul de „moși” erau denumiți morții, ca grup sau comunitate, precum și principalele sărbători ce le sunt consacrate, dar și toate pomenile ce se fac pentru ei în zilele respective⁸. Acest toponim, atât de familiar satului românesc în general și celui moldovenesc în particular, avea și un alt sens pentru comunitate; astfel, în societatea medievală, „moș” însemna întemeietorul satului, tot „moș” numindu-se și pământul colectivității sătești, pământ stăpânit în devălmășie, de aici derivând lexemul „moșie”⁹. Așa se face că pământurile din hotarul satului erau împărțite în „moși”, după similitudinea „moș” – „moșie” („moși mari” și „moși mici”) și bătrâni¹⁰, fapt care arată sensul străvechi al acestui cuvânt. Originile sale „decurg dintr-o formă patriarhală, îndepărtată, de stabilirea a drepturilor de proprietate în funcție de raporturile de rudenie existente între membrii comunității respective”¹¹.

Renumitul folclorist Simion Florea Marian menționa că în afara pomenilor ce se fac pentru cei trecuți de curând în lumea celor drepi „mai există la români încă un fel de pomenire și jertfă, care se face și se aduce în unele zile anumite de peste an, și nu numai pentru cei de curând repauzați, ci pentru toți membrii familiei”¹², care însoțește marile sărbători religioase de peste an. De asemenea, remarcă că în

⁷ Ofelia Văduva, *Magia darului*, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 130.

⁸ Sanda Larionescu, *Apa în riturile legate de moarte*, București, Editura Univers, 2000, p. 40.

⁹ Andrei Prohin, *Moș, moșie, moștenire*. Lecturi din Nicolae Iorga, în „Buletinul Științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală”, volumul IX, Chișinău, 2008, p. 100.

¹⁰ Gheorghe Enache, *Călătoria cu roua-n picioare, cu ceața-n spinare*, București, Editura Paidea, 2006, p. 117.

¹¹ Nicolae Constantinescu, *Relațiile de rudenie în societățile tradiționale*. Reflexe în folclorul românesc, București, Editura Academiei Române, 1987, p. 93.

¹² S. Fl. Marian, *op. cit.*, p. 266.

aceste zile de pomenire, ce erau așteptate cu nerăbdare de întreaga suflare a satului, implicarea sentimentală a actanților era deplină. Astfel, *Moșii* plasați în apropierea pragurilor solstițiale, „ca elemente ce marchează momente de cumpănă ale anotimpurilor și despre care se spune că sunt patronate de strămoșii mitici”, precum și cei care prefațau începutul marilor perioade de post de peste an, erau cei mai așteptați. *Moșii de primăvară* (de Măcinici), *Moșii de vară* (sâmbăta dinaintea Rusaliilor), ocazie cu care „se dă de pomană pentru cei morți, merinde și lucruri precum: cofe, cofăiele, ulcele, străchini împodobite cu flori, în care se pune vin, pâne, carne friptă, lapte cu orez și altele precum și câte o lumânărică din ceară galbenă”¹³, *Moșii de toamnă* (de Ziua Crucii sau de „Sâmedru”), precum și *Moșii de iarnă* (înaintea începerii postului Sf. Paști), erau principalele repere ale raportării la obiceiurile funebre.

Pentru că sărbătorile consacrate *Moșilor* erau obligatoriu însoțite de ofrande rituale, meșterii olari se pregăteau din timp, lucrând un cuptor de oale special pentru marcarea evenimentului. Dacă în cele mai multe cazuri, olarii pregăteau cam aceleași tipuri de vase cu cele din timpul anului, olarii din Poiana – Deleni, și mai ales Toader Nica, lucrau *moșănci* sau *moșcăi*, așa cum le plăceau să le spună, vase de diferite forme, cel mai adesea *ulcele*, *lăptărușe* sau *chiupurele* de formă rotundă, întotdeauna prevăzute cu toartă și care, după dimensiuni, aveau o capacitate cuprinsă între jumătate de litru și un litru. Particularitățile acestor tipuri de vase se regăsesc în modalitatea lor de ornamentare, precum și în tehnica de ardere. Decorul *moșoaițelor* era atent studiat de meșterul olar, acestea obținând compoziții ornamentale de un mare rafinament artistic. Este remarcabil faptul că acestei podoabe trecătoare, care la prima întrebuintare a vasului dispare, meșterul popular îi acordă o atât mare importanță. Motivele desenate (fitomorfe sau vegetale) erau judicios împărțite în registre bine stabilite, evitându-se tendința de supraîncărcare a vasului. Rămurica simplă, cu păstaie și frunza de răchită, cârcelul de vie, floarea și brăduțul, formau principalele elemente ale repertoriului câmpului ornamental. Nota particulară a acestuia este dată, în principal, pe lângă măiestria meșterului olar, de modalitatea aparte de concepere a decorului, acesta fiind realizat cu ajutorul unui pai de trestie, folosindu-se o soluție din pastă de var, „meșteșugul fiind dus la perfecțiune de iscusința lui Toader Nica, continuată și în prezent de un alt olar talentat, Gheorghe a lui Neculai

¹³ Teodor Burada, *Datinile poporului român la înmormântări*, Iași, 1882, p. 51-52.

Andrei”¹⁴. Valoarea ceramicii de Poiana – Deleni a crescut foarte mult datorită forței creatoare a acestui olar, forță recunoscută de toți specialiștii în domeniu. Participarea sa la târgurile olarilor era motiv de mare bucurie din partea celor care-i apreciau munca. Dispariția lui în anul 1990 a coincis cu reducerea treptată a producției ceramice din Poiana, astăzi doar sporadic mai arzându-se câte un cuptor de oale. În acest sens, imediat după dispariția sa, Centrul de Studii Etnografice din Iași a instituit, ca un omagiu adus olarului, Premiul *Toader Nica*; cu acest premiu sunt apreciați cei mai buni olari participanți la Târgul de ceramică *Cucuteni 5000*, târg ce are loc la Iași în fiecare vară.

Discreta noastră cercetare asupra tipologiei vaselor de moși realizate la Poiana – Deleni a permis stabilirea unor noi considerații asupra vechiului obicei al modelării și al împărțirii de pomană a acestor tipuri de oale, ele constituind o reminiscență a cultului *Moșilor* în tradiția populară românească, lutul fiind considerat materia cea mai potrivită pentru vasele de pomenire.

Abstract

Famous by its achievements in the field of folk art, the village of Poiana –Deleni, Iași county, has always touched by its creative force and energy of folk craftsmen – where potters, stone masons, coopers were generally the most appreciated. Their craftsmanship and wisdom are reflected in the multitude of artistic crafts, among which pottery has a special position, as a continuously transmitted profession, from Neolithic to present times. The black vessels are an undoubted argument in this regard. Benefiting from a perfect sense of proportions, with faultless harmony of the ornamental compositions, the ceramic ware of Poiana – Deleni is a living testimony of the industry of these craftsmen, among whom Teodor Nica. He has been acknowledged as an artist of great sensitivity, who raised this craft at the level of perfection. Beyond the production of utilitarian ceramic ware, consisting in milk vessels, large food storage vessels, pots for preparing the sarmale, all fired in reducing atmosphere, special mention should be made of the black vessels for the commemoration of the dead, known as *moși* (old men) or *moșăncele* (old women). Their motifs (the *wave*, the *zigzag*, the small *fir-tree*, the *spiral*, the *pod*) drawn with the straw softened in lime, intermediate the dialogue between the real world and the netherworld, transmitting messages from „the world of those wailing to the world of those who wail not”. These vessels are present in numerous funeral customs, and the *moșănce* made by „old man Nica” remain in time a living testimony of the spirituality of Romanian people.

¹⁴ Ion H. Ciubotaru, *Cuvânt înainte*, la volumul *Ceramica populară la sfârșit de mileniu*, Centrul Național al Creației Populare, București, 1998, p. 4.

IMAGINI

